

Arja Ahlqvist

Kostroman ulkomuseo ja kupillinen palvoskivi Volgan varrelta

Kostroma friluftsmuseum och en offersten invid Volga

Efter arkeologiska undersökningar år 1955 flyttades en offersten som härstammar från den forna staden Durasovo invid Volga till Ipatiev-klostrets mark i Kostroma. År 1988 flyttades stenen vidare till det nutida friluftsmuseet i Kostroma. Det har bevarats uppgifter om hur daggen eller vattnet som samlats i stenens största skålgrop använts för helande ändamål. Särskilt användes det för att bota ögonsjukdomar, därav även benämningen "tårsten". I de mindre groparna skall man ha placerat offer. Offerstenen avviker till sin form och till groparna tydligt från de skålgropsstenar som förekommer i krönikornas Merjaland. Utgående från etnografiska uppgifter skiljer den sig också från städens underlagsstenar som användes av smeder och har hittats högre upp längs med Volga i norra delarna av Ryssland. Det finns uppgifter om att offerstenen ursprungligen stått på en forntida kurgan, vilket gör att den direkt kan förknippas med arvet från mellersta Rysslands finsk-ugriska Merja- eller Djakovo-kulturer.

Keski-Venäjän kullanhoidon ajan ruska-aika vastaanotti minut lokakuussa 2018 Kostroman kaupungissa, Volgan varrella (ks. yleiskartta Ahlqvist 2012: 11). Syväkeltaisena hohti myös Volgaan laskevan *Kostromá*-joen alajuoksulla, 1300-luvulta peräisin olevan Ipatijin luostarin (*Svjato-Troickij Ipatjevskij mužskoj monastyr*) vieressä sijaitseva Kostroman ulkomuseon alue, jonka virallinen nimi on Kostroman arkkitehtonis-etnografinen ja maisemallinen museo-suojelualue "Kostroman sloboda" (*Kostromskoj arhitekturno-etnografičeskij i landšaftnyj muzej-zapovednik "Kostromskaja sloboda"*).¹

Ulkomuseoon on siirretty vanhoja asuin-, talous- ja kirkkorakennuksia koko laajan Kostroman oblastin alueelta. Mielenkiintoisimpiin kuuluvat entiseltä Volgan tulva-alueelta peräisin olevat jalkasaunat ja

muut tammipaalujen päälle nostetut rakennukset. Kevättulvien vuoksi kaikki Kostroman alangon rakennukset, mukaan lukien asuintalot, aitat ja myllyt korotettiin paalujen varaan. Ainutlaatuinen *Spas-Vjožin* vuonna 1713 rakennettu puukirkko seiso 24 tammipaalun päällä. Juuri tämän kirkon pelastaminen Kostroman tekojärven alta antoi alkusysäyksen ulkomuseon perustamiselle. Vjožin kirkko olikin ensimmäinen rakennus, joka 1950-luvun puolivälissä siirrettiin Ipatijin luostarin alueelle. Nykyiseen ulkomuseoon saakka kirkko ei koskaan päätenyt, sillä vuonna 2002 se paloi. Kirkon vieressä kuudella tammijalalla seissyt kellotapuli oli tuhoutunut jo alkuperäisellä paikallaan. (ks. esim. Kudrjašov 1971: 6; Mazerina & Orehova 1984: 3; Guseva 2016: 3–4.)

Ulkomuseon näyttävimmät rakennukset ovat pääosin kunnostettuja, ja niiden sisätiloissa on erilaisia näyttelyitä. Kuitenkin erityisesti monien talousrakennusten katot huutavat korjaustarvetta. Mädänneitten kattolautojen tai -malkojen alta paistaa monasti perinteinen tuohikate. Kattojen huono kunto pistää silmään niin Nerehtan piirikunnasta tuoduissa 1800-luvun lopun vilja-aitoissa kuin 1800-luvun Kostroman piirikunnan jalallisissa savusaunoissakin (Kuva 1). Tilapäistä korjausta on myös tehty: ainakin erään 1800-luvun Čuhloman piirikunnasta tuodun tsasounan päälle on rakennettu erillinen väliaikainen peltikattoinen kehikko suojaamaan pitkälti luhistunutta kattoa ja osin lahonneita ylempiä hirsikertoja.

Kostroman ulkomuseon rakennusten kunto eroaa silminnähävästi muun muassa Suzdalin ulkomuseon rakennuksista Vladimirin alueella. Näyttää siltä, että Suzdalin runsaat matkailijavirrat ovat mahdollistaneet myös ulkomuseon ylläpidon ja vaadittavat entisöintityöt. Turismin Suzdaliin jättämistä merkittävistä rahavirroista huolimatta tulin keväällä 2018 suuresti harmitelleeksi pikkukaupungin nykyistä tungosta sekä sen myötä lähes kaiken entisen aitouden katoamista ja hinta-laatusuhteen täydellistä kohtaamattomuutta.

Kupillinen palvoskivi Volgan varrelta

Kostroman ulkomuseossa sattui odottamatonta eteeni erikoislaatuinen näky: pienehkö kupillinen palvoskivi sijoitettuna profeetta Iljalle pyhitetyn puukirkon (*Cerkov Ilji Pro-roka*) eteiseen, kirkkosaliin nousevien portaiden suojaan (Kuva 2). Itse Iljan kirkko on siirretty museoon Kostroman alueen pohjoisosasta, Soligaličin piirikunnasta, jossa kirkkorakennusta oli pitkään käytetty viljavarastona. Kirkon tarkkaa rakentamisen ajankohtaa ei ole määritelty, mutta opastautut ja esittelytekstit ilmoittavat eri vaiheiden

ajoittuvan 1500–1800 -luvuille, suojelukyltissä mainitaan 1700-luku (Kuva 3). Ilja-profeetalle on omistettu nimenomaisesti ylempi kirkkosali, kesäkirkko. Kesäkirkossa on säilynyt 1800–1900 -lukujen vaihteen holvikatto, niin kutsuttu "taivas".

Iljan kirkolla ei alunperin ole mitään yhteyttä palvoskiveen, joka suhteellisen vaatimattomasta koostaan huolimatta väistämättä kiinnittää kävijän huomion: kuin pää kallellaan, kahdella ymmyrkäisellä silmällään kivi tuntuu haikean oloisesti tuijottavan sisäänastujaa (Kuva 4). Museoidun palvoskiven yhteyteen on liitetty tilapäisen oloinen paperikyltti, jossa kivelle annetaan nimi *Kámen-slezník* ja kerrotaan sen tulevan Kostroman alueen Krasnoselskin piirikunnasta, ilman tarkempaa tietoa paikkakunnasta.

Venäjällä yleisesti jokaisen museon joka ainoassa huoneessa — tässä tapauksessa museorakennuksessa — on oma "päällekatsojansa" (*smotritel*). Lähes poikkeuksetta nämä museotiloissa istuvat vartijat eivät tiedä juuri mitään museosta, sen kokoelmista tai edes vartioimansa huoneen esineistä. Enimmäkseen kyse on eläkeläisnaisista, jotka suhteellisen kevyessä työssä tienaaivat leivänpäällisrahoja. Usein olen harmistunut heidän täysin tyhjiin vastauksiinsa, kun olen päätenyt jotakin seikkaa tiedustelemaan. Iljan kirkon- ja kivenvartija oli toista maata. Tulan alueelta kotoisin olevalta tarkkaavaiselta naiselta sain joukon lisätietoja, joskaan edes hän ei tiennyt, mistä kylästä kivi on lähtöisin. Museoon kivi oli tuotu Ipatijn luostarista, jossa se oli ehtinyt pitkähkön tovin majoilla, kunnes ymmärrettiin, ettei "pakanallisen kiven" kuulu seistä toimivassa kirkossa.

Kirkonvartijan tiedoista ja osin ehkä päätelmistäkin selvisi, että alkujaan kivi on seissyt jonkin kirkon luona. Nainen muisti erään taannoisen kävijän huudahtaneen: "Täällähän se meidän kivemme on!" Kivi oli viety tuosta kylästä, ja asukkaat olivat pyytäneet sen palauttamista. Vartijan mukaan kivessä on kolme reikää, joista suurimpaan kerääntynyttä aamukastetta

Kuva 1. Tammipaalujen päälle rakennetut, 1800-luvun jalkasaunat Kostroman alangon alueelta. Kaikkiaan saunoja on neljä, joista kuvan kaksi rakennusta näyttävät ulospäin parhaiten säilyneiltä. Saunat on sijoitettu Igúmenka-joen suvannon partaalle. Saunojen lähelle on ehdoton kulkukielto, joten kuva on otettu vastarannalta. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 2. Kupillinen palvoskivi Iljan kirkon eteisessä, kirkkosaliin nousevien portaiden suojassa. Ikkunanaluspenkillä on kirkonvartijan istumapaikka. Penkillä on nippu kirkon historiasta kertovia tulosteita. Pääsyliput kerätään siisteihin pinoihin ikkunalaudalle. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kostroman ulkomuseo ja kupillinen palvoskivi Volgan varrelta

Kuva 3. Profeetta Iljan kirkko, Kostroman ulkomuseo. Taustalla näkyy eräs Ipatijn luostarin torneista. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 4. Palvoskivi tuijottaa kävijää pyörein silmin, pää kallellaan. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

tai sadevettä on käytetty silmäsairauksien hoitoon. Nimenomaisesti kastetta pidettiin hoitavampana kuin sadevettä. Nainen kertoi kesäisin kaataneensa kuppiin vettä, jota jopa syvästi uskonnolliset ihmiset olivat käyneet siitä ammentamassa. Pienempiin reikiin laitettiin uhreja, mahdollisesti kopeekkoja.

Palvoskiven nimeä on vaikea olla yhdistämättä venäjän 'kyyneltä' tarkoittavaan *slezá*-sanaan, mikä tarinankin puolesta tuntuisi perustellulta. Kirkonvartijakin tarttui halukkaasti tähän mahdollisuuteen selittäen, että silmäkipujen syynä olisivat olleet varhaisemmat savutuvat, jollainen on esillä myös ulkomuseon alueella. Juuri savu olisi aiheuttanut silmien kirvelyä ja kyyneleitä.²

Kyse näyttäisi siis olevan "kyynelkivistä". Tietynlaisen analogian nimelle voisivat tarjota vaikkapa Suomen paikanimistön *Itkukivi*-nimet, joita löytyy useampia (ks. Karttapaiikka; Nimiarkisto). Mielenkiintoinen on myös Harjavallassa sijaitseva *Lallin itkukivi*, jonka sanotaan olevan aina märkänä Lallin kyyneleistä (Satakunnan kulttuuriympäristöt 220; Nimiarkisto). Ainakin yksi *Kyynelkivi* maastamme myös löytyy (ks. Nimiarkisto). *Silmäkivi*-nimiä on puolestaan enemmänkin (ks. Nimiarkisto; Karttapaiikka).

Vartijan mukaan kävijät kyselevät palvoskivistä paljon, mutta tieteen piirissä se ei ole herättänyt kiinnostusta. Saatavilla olevissa museon esittelyteksteissä, opaskirjasissa tai muissa paikallisen museotoimen julkaisuissa kiveä ei mainita lainkaan. Internet-haulla kivistä kuitenkin löytyi joitakin tietoja ja kuvia, jotka toistuvat useammallakin sivustolla. Lähtökohtana on V. Šamovin (2015) kirjoitus, jossa ilmoitetaan kiven olevan lähtöisin Krasnoselskin piirikunnan Durasovon kylästä tai sen lähistöltä, kolmenkymmenen kilometrin päästä Kostromasta. Šamov toteaa kiven kadonneen kylästä: puheitten mukaan se olisi kuljetettu metsästä Durasovon vanhauskoisen kirkon luokse, ja sieltä edelleen siirretty kauemmas. Kirjoittaja kertoo jäljittäneensä kiven tien ensin Ipatijn luostariin ja sieltä Kostroman ulkomuseoon.

Šamov (2015) esittää (arkeologiseen) "passiin" pohjautuvan kuvauksen museoesineestä. Kuitenkin Kostroman museon pääintendentti Sergej Vladimirovič Rjabincev (2018a) vahvisti, että mitään "passia" ei varsinaisesti edes ole, on vain kuvaus kivistä. Joka tapauksessa Šamovin tiedot poikkeavat jonkin verran kiven alkuperäisistä vastaanottotiedoista, jotka S. V. Rjabincev (2018b) ystävällisesti minulle toimitti. Esine-numeron lisäksi kohteesta annetaan seuraava kuvaus: "*Kamen-sleznik, Sleznik*, 1800-luku, Kostroman kuvernementti, Durasovon kirkonkylä. Kivi, 39 x 97 x 98. Epäsäännöllisen muotoinen kivi, jossa on syvennyksiä. Väriltään kivi on harmaanruskea. Kansan perimätiedon mukaan vedellä, jota kivelle kerääntyi, parannettiin silmiä. Saapunut 3.4.1988. Tiedot ovat historiallisen osaston johtaja M. D. Šahovalta." S. V. Rjabincev vahvistaa, että kyseisenä ajankohtana esine on tullut museon kirjoihin.

Omat summittaiset mittaukseni ja arvioni osin eroavat Šamovin (2015) havainnoista ja kohteen "passin" luonnehdinnoista. Kiven mittoina Šamov mainitsee: korkeus 39, leveys 48 ja pituus 47 cm. Omat mittaukseni tuottivat seuraavanlaiset tulokset: kiven ympärysmitta sen leveimmältä kohdalta on noin 150 cm ja korkeus 50–51 cm. Šamovin mukaan kyse on "epätasaisesta kuutiosta". Muilta sivuilta kuin edestä katsottaessa kivi kuitenkin muistuttaa lähinnä epämuotoista ja kulmikasta kartiota. Kiven pohja lienee kokonaisuudessaan tasaisen laakea, mutta sijainti puupölkyn päällä estää sen alapuolen keskiosan tutkimisen. Kaiken kaikkiaan kiven seinämät ovat enimmäkseen suhteellisen tasaiset ja kuluneet, joitakin lohkeamia lukuunottamatta. Väriä kuvailisin lähinnä murretuksi punervanharmaaksi. Kivilaatu on määrittelemättä. Kiven kuntoa Šamov kuvailee todenmukaisesti: likaantunut, tahroja, alhaalla lohkeama.

Šamov (2015) esittää kiven tasaisen pyöreitten syvennysten lukumäärän "muutama", eikä hän kuppeja ole myöskään mi-

tannut.³ Kivessä on kuitenkin arveltua useampi kuppi, kaiken kaikkiaan neljä selkeätä, isohkoa syvennystä, kaksi matalampaa koloa sekä yksi laakeahko aihio. Kiven seistessä nykyisessä asennossaan keskeisin ja suurin kuppi, josta vartijan mukaan kastetta tai vettä on ammennettu, sijoittuu takaseinämän yläosaan. Halkaisijaltaan kuppi on noin 12 cm ja kokonaissyvyydeltään 8–10 cm (Kuva 5). Etureunan molemmat kaksi kuppia, joihin vartijan mukaan on laitettu uhreja, ovat halkaisijaltaan noin 10 cm (Kuva 6). Syvyydeltään toinen on noin 6 cm ja toinen noin 4 cm. Jälkimmäisen yläpuolella on lohkeama.

Kiven alapuolella olevan sileän syvennyksen mittaaminen oli sangen haasteellista, ja jonkinlaisen kuvan siitä sain vain kameran välityksellä. Kuppi on halkaisijaltaan suurin piirtein 7 cm ja syvyydeltään 5 cm. Edelleen kiven takaseinämällä, suurimman kupin alapuolella ja sivulla on kolme epämuotoista syvennystä: koloista rosoisin on halkaisijaltaan noin 7 cm ja syvyydeltään noin 4 cm ja tästä alaspäin sijoittuva pienin kuppi on halkaisijaltaan noin 4 cm, syvyydeltään noin 2,5 cm. Lisäksi takasivulla ylempänä on myös jonkinlainen kupin aihio, halkaisijaltaan noin 9 cm, syvyydeltään noin 2,5 cm. Tämän syvennyksen pinnassa on "juonteet", kuin kolmella sormella vedetyt.

Kuva 5. Kiven suurimmasta kupista kerrotaan ammennetun kastetta tai vettä. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 6. Kiven etureunan kahteen kuppiin kerrotaan laitetun uhreja. Kostroma, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kiven useimpien kuppien sisäreunat ovat pyöreät. Kuppien sisäpuoli on paikoin hyvinkin sileä, paikoin taas karkeampi. Poikkeuksen muodostavat mainitut takasivun rosoinen kuppi ja alapuolen kenties kaikkein silein kuppi. Tietty kuppien hioutuneisuusasteen epätasaisuus saattaisi viitata siihen, että ainakin osa koloista voisi alunperin olla luonnon muovaamia. Asian toteamiseksi tarvittaisiin kuitenkin geologista ja arkeologista tietämystä.

Pyhä kivi kurgaanin päällä

Ajoitus 1800-luvulle vaikuttaa kovin myöhäiseltä ja Šamov (2015) onkin varustanut sen kysymysmerkillä. Keskeisin Šamovin ilmaan heittänyt kysymys on kiven alkuperän mahdollinen yhteys Durasovon muinaiskaupunkiin, jonka varhaisemmat vaiheet viittaavat Djakovon kulttuuriin. Yllättävällä tavalla kysymyksen mahdollinen ratkaisu nousi esiin käydessäni palvoskiven "syntysijoilla", jonne lopulta päädyin neljään eri otteeseen kiven ja sen alkuperäisen sijaintipaikan historiaa selvittämään ja ensikäden lähteitä tavoittamaan. Ensikäynneillä sain apua Durasovon kirkkovahdilta. Toisen käyntini yhteyteen olin puhelimitse sopinut tapaamisen Šolohovon kyläasutuksen johtaja Irina Gennadjevna Sokolovan kanssa. Kyläasutuksen johdon eri aineistoista yhteen keräämät tiedot toivat minut siihen johtopäätökseen, että palvoskiven lähtökohdat mitä ilmeisimmin ovat suoraan liitettävissä aina alueen varhaisiin suomalais-ugrilaisiin kulttuurivaiheisiin saakka.

Viitisen kilometrin päähän Volgan juoksusta, sen sivujoen *Stjožeran* alajuoksun tuntumaan sijoittuvan Durasovon muinaiskaupungin vaiheet ajoitetaan yleisesti ensimmäisen vuosituhannen jälkipuoliskolle (800-luvulta 900-luvun alkuun). Muinaiskaupungin väestön katsotaan edustaneen merjalaisten koillista ryhmää, mutta osalla keramiikasta ilmoitetaan olevan djakovolaiset vastineensa. (ks. Gorjunova 1961:

109–110; Leontjev 1997: 132; Rjabinin 1997: 161; Komarov 1999: 201–202; Šolohovo.)

Pienen metsäisen Durasovon muinaiskaupungin kaivauksissa on löytynyt muun muassa korusepän työkaluja, korujen valinmuotteja sekä upokkaita, ja muinaisten asukkaitten pääasiallisena toimenä pidetäänkin korutuotantoa (ks. Gorjunova 1961: 114–116; Leontjev 1996: 258–259; Leontjev 1997: 132–133; Komarov 1999: 201–202; Šolohovo). Kostroman seudun historiallisen museon arkeologisessa näyttelyssä on esillä kaksi pientä kivistä korusepän alasinta, jotka mitä ilmeisimmin ovat peräisin juuri Durasovosta, joskin alasinten alkuperä jää hieman epävarmaksi, sillä samaan vitriiniin on mahdollitettu toisenkin arkeologisen kohteen esittely. Erityistä mielenkiintoa herättää myös se, että kyseinen seutukunta on yhä poikkeuksellisen vahvaa koruteollisuuden keskusaluetta Venäjällä (ks. myös Gorjunova 1961: 110). Piirikunnan keskuksessa, kauppalassa nimeltään Krasnoje-na-Volge on kymmenittäin korukauppoja, joihin paikalliset korusepät tuottavat mitä upeimpia luomuksia. Ammattitaito periytyy pitkälti sukupolvelta toiselle, vaikka täältä löytyy myös alan oppilaitos.

Durasovon kyläalueeseen liittyy myös kurgaanikalmisto, jonka yhteydessä on havaittu erillisiä lohkareita. Kivet ovat mahdollisesti olleet kurgaanien perustusten reunoina. (Komarov 1999: 194–195.) Museoitu palvoskivi löytyi Durasovon ympäristössä vuosina 1954–1955 tehtyjen arkeologisten kaivausten yhteydessä. I. G. Sokolova (2018) vahvisti kupillisen kiven seisseen nimenomaisesti Durasovon lähistön muinaisen kurgaanin päällä!

Kaivausten jälkeen, vuonna 1955 kivi vietiin Kostroman museoon, tuolloisen Ipatijn luostarin alueelle. Kerättyjen tietojen mukaan kivi olisi kuitenkin kuljetettu nykyisin asu-mattomasta naapurikylä Pogostista (kartalla Pogost-Monastyrskij), jonka luota, Stjožeran rannalta oli jo vuonna 1899 kaivettu 32 muinaista kurgaanina vaikuttavine löytöineen (Šolohovo). Kohteen Stjožeran laaksoon viitattaava alkuperä sai omassa mielessäni vahvis-

tusta siitäkin syystä, että maastokatselmuksen myötä silmiini osui Durasovossa jopa kolme kivilaadultaan hyvin vastaavankaltaista loh-karettä kuin kuvailtu palvoskivi — toki nämä olivat ilman kuppeja.

Johtaja Sokolovan (2018) mukaan palvoskiven alkuperäisellä sijaintipaikalla kävi väkeä viitisen kilometrin säteeltä parantaakseen erityisesti kiveen kerääntyneellä aamukasteella sairauksiaan, muitakin kuin silmäsairautta. Tietoja uhraamisesta ei täällä pystytty vahvistamaan. Sokolovan (2018) mukaan kiveä kutsuttiin kansan keskuudessa juuri nimellä *Kamen-sleznik* tai *Sleznik*, minkä myös hän oli valmis liittämään venäjän 'kyneltä' tarkoittavaan sanaan, *kak sljózy* 'kuin kyyneleet'. Historiatiedoissa kiveä kuitenkin nimitetään "Pyhäksi kiveksi" ("*Svjatoj kamen*"), minkä niinikään kerrotaan johtuvan siitä, että paikalliset hoitivat itseään kiveen kertyneellä sadevedellä ja kasteella (Šolohovo). Šamovin (2015) mukaan vielä hiljattain paikalliset tunsivat kiveä kohtaan suurta kunnioitusta.

Vanhan polven tietäjien löytäminen niin Durasovosta kuin kyläkeskus Šolohovosta osoittautui mahdottomaksi, vaikka moninaisten kiireittensä keskellä johtajatar yritti parhaansa mukaan tarjota apua etsimällä muun muassa asioista perillä olevia haastateltavia. Erästä ikänaista yritimme Sokolovan kanssa yhdessä jututtaa, mutta jäimme tyystin ilman vastauksia. Omat haastatteluyritykseni Durasovossa olivat yhtä tuloksettomia. Muualla asuvan Durasovon kirkkoherran yhteystiedot niinikään sain, mutta hänen puoleensa en kääntynyt.

Kyläneuvoston maastautolla ajoimme Stjožeran rantojen muinaismuistoalueen kautta joen matalan koskipaikan yli. Kurgaanin tarkempi jäljittäminen maastosta ei luonnistunut. Tietoon kuitenkin tuli, että kurgaanin luona oli aiemmin sijainnut rukoushuone (Šolohovo). Laaksosta käsin johtajatar näytti rinteeseen rakennetun uuden rukoushuoneen, joka kuitenkin sijaitsee eri paikassa kuin varhaisempi.

Durasovon kirkkovahti lupautui saatamaan minut rukoushuoneelle varmistettuaan ensin uskoni laadun. Luterilaisuus sai kirkkovahdin hyväksynnän, vaikka hän nimittikin uskoa lahkoksi. Syy myönteiseen suhtautumiseen saattaisi kenties löytyä luterilaisuuden pitkästä paikallisesta historiasta. Perästä päin löysin Kostroman 1900-luvun alun kaupunkikartalta merkittynä luterilaisen kirkon. Kartta oli esillä keskustassa, Prospekt Mira -kadun puistikkaan pystytetyssä *Alleja Kultury* -näyttelyssä "Kostroman historia kartoilla ja valokuvissa". Sen sijaan kivenpalvonta-ajatuksen mahdollisuuskin näytti kirkkovahtia kauhistuttavan. Tiukkuus saattaisi selittyä Durasovon kylän ja sen taivaansiniseksi maalatun kirkon vanhauskoisuudella, joskin kirkkovahdin mukaan vanhauskoisia on kylässä kaikkiaan vain kolme henkilöä, joista hän itse on yksi. Historiatietojen mukaan vanhauskoisia ovat olleet myös lähikylät (Šolohovo).

Uuden tsasounan luota, korkeahkon harjun rinteeltä avautuivat laajat näkymät Stjožeran laaksoon ja sen takaisille kukkuloille, vaikka puusto näkymiä rajasi (Kuva 7). Tsasounan sisällä on lähde ja myös alaspäin viettävä maasto osoittautui kovin märäksi. Aiemman rukoushuoneen olemassaolo huomioiden on palvoskiven täytynyt liittyä jonkinlaiseen laajempaan uskonnolliseen kokonaisuuteen. Varhaisemmasta pyhästä lähteestä ei ole tietoa, mutta runsasvetinen lähde ei toki ole jäänyt huomaamatta myöskään paikan esihistoriallisilta asukkailta.

Ei kuppikivi, ei pajakivikään

Katsauksen kohteesta olen käyttänyt nimitystä palvoskivi, en kuppikivi, vaikka kivi kupillinen onkin. Kivi ja erityisesti sen isohkojen kuppien ulkoasu ja sijoittelu eivät kuitenkaan salli kytkettävän kiveä samaan ryhmään aikakirjojen Merjan maan kuppikivien kanssa, joista olen aiemmin tässä lehdessä kirjoittanut (ks. Ahlqvist

Kuva 7. Durasovon kylän rukoushuoneen luota avautuu näkymä palvoskiven "kotiseudulle" Stjožeran laaksoon. Tsasounan sisällä on lähde. Krasnoselskin piirikunta, Kostroman alue, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

2012 ja 2013 sekä viittaukset aiheesta venäjäksi julkaistuihin tutkimuksiini).⁴

Esitellyn kiven käyttämisestä parannustarkoituksiin ja sille uhraamisesta on kuitenkin säilynyt selkeitä tietoja, joiden perusteella kiven voi tavalla tai toisella katsoa olleen palvottu. Nimenomaisesti nämä etnografiset tiedot erottavat tämän palvoskiven Volgan varren muista kupillisista kivistä, jotka muistuttavat tietyllä tavoin palvoskiviä ulkoasultaan ja kuppien olemuksen perusteella. Ylempää Volgalta, Jaroslavlin kaupungin tuntumasta löytyneet kupilliset kivet päädyttiin asiantuntijoiden avustuksella tulkitsemaan "sepän kiviksi", pajakiviksi. Alasimen jalustana toimineitten kivien syvennykset ovat osin neliönmuotoisia, osin pyöreitä. (Ks. Ahlqvist & Černecova 2012;

Ahlqvist 2013: 28–29, ja esimerkkeinä kuvat 8 ja 9.)

Vologdan alueen Čerepovecin piirikunnasta saatujen tietojen mukaan sikäläiset vastaavat kivet liitetään yksiselitteisesti sepäntoimeen (ks. Ahlqvist & Černecova 2012: 22). Saman sarjan kupillisista kivistä on sittemmin saatu ilmoituksia myös toisaalta Jaroslavlin likeltä, Volgan vastarannalta, ja näiden alasimen jalustakivien liittyminen varhaisempaan sepäntoimeen todellakin näyttää selkeältä (ks. Černecova et al. 2016). Artikkelin kirjoittamisen yhteydessä tietoomme tuli Tverin kaupungista löytynyt vastaava kivi (ks. Ahlqvist & Černecova 2012: 22). Sittemmin on Tverin seudulta näitä kiviä dokumentoitu ilmeisen runsain määrin, kokonaisuudessaan jopa satakunta (ks. Černecova et al. 2016: 182,

Kuvat 8–9. Vanhaan sepäntoimeen liittyviä alasimen jalustakiviä syvennyksineen. Kivet ovat Volgan rannalla sijaitsevasta entisestä Norskojen kylästä, joka on sittemmin liitetty Jaroslavlin kaupunkiin, 2010. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

184, 189, ja esitetyt lähteet).⁵ Kyse lienee nimenomaisesti Venäjän pohjoisten alueitten omintakeisista sepäntoimeen liittyvistä perinteistä (Ahlqvist & Černecova 2012: 22).

Kenttätöön ja maastokatselmusten myötä on uusien pajakivien löytyminen erittäin todennäköistä. Pelkän sanallisen kuvauksen perusteella ei kuitenkaan voi olla minkäänlaista varmuutta samaan kategoriaan kuulumisesta, niinpä esimerkiksi Ivanovon alueen Iljinskojen piirikunnan kaksi kiveä nelikulmaisine syvennyksineen tulisi ensin löytää ja tutkia (ks. Ahlqvist 2013: 28). Kolmisen kertaa yritin houkutella tietävää opasta Aleksej Leontjevič Stepanyčevia

etsimään kanssani entisen Ivančičševon kylän kaivojen takana sijainnutta isoa kiveä, jossa informantin arvion mukaan oli keskelle hakatun neliönmuotoisen syvennyksen (15–20 cm kanttiinsa ja syvyydeltään noin 5 cm) lisäksi kirjoitus tuntemattomine kirjainmerkkeineen. Kevään korvalla 2018 iäkkäälle pariskunnalle soittaessani puhelimeen vastannut Nina-mummo alkoi itkeä "deduška on kuollut, olen aivan yksin". Nina Nikolajevnan puoliso lepää nyt Spas-Gorodecin hautausmaan hienossa hiekassa, siellä olen luvannut käydä. Hyvällä onnella saattaisi Sahtan suoalueen tuntumassa sijaitseva kivi löytyä, mikäli se ylipäättään vielä paikoillaan on.

Pajakivet(kin) ovat ihmisen käsittelemiä artefakteja. Mahdotonta on sanoa, onko joukossa myös sellaisia kiviä syvennyksineen, jotka alunperin ovat osin luonnon muovaamia. Vesivoimat ovat voineet yhtä hyvin alkujaan vaikuttaa myös Durasovon kiven kuppien tai aihioitten syntyyn, mikä toki ei ole esteenä niiden myöhemmälle ihmiskäsin tapahtuneelle muokkauksellekaan. Vaikuttaisi todennäköiseltä, että palvoskivi olisi varhaisina aikoina vartavasten kuljetettu sittemmin tunnetulle paikalleen, Durasovon kurgaanin päälle. Valistuneena arvauksena voi esittää, että kivi olisi hyvinkin voinut sijaita joen tuntumassa, vesimassojen ulottuvilla. Virran huuhdottavana näkyi edelleen olevan paikallisittain suurehkoja kivenlohkareita.

Kivenkäsittelystä puhuttaessa en voi olla sivumennen mainitsematta nykyaikaista "kivenkäsittelyä", johon samaisella matkallani törmäsin Volgan vastarannalla, Ivanovon alueen Pljosin kaupungissa (Kuva 10).

Vuoden 2013 paikkeilla avattuun museoon oli rakennettu monipuolinen historiallis-arkeologinen näyttely "Muinainen Pljos ja Ivanovon maa". Erään yksityiskohdan osalta oli joltakulta kuitenkin karannut mopo käsistä: näyttelyssä oli esillä valekuppikivi! Kivestä minua ehti varoittaa paikallinen arkeologi P. N. Travkin (2018), joka minulle museota myös esitteli. Itse kiven, sen pinnan ja kuppien ulkomuodon perusteella on syytä olettaa, että syvennykset ovat tuoreita. Asia näytti niin ilmeiseltä ja pöyristyttävältä, että sen tarkempi selvittely jäi. Missään ei kuitenkaan ollut ilmoitettu, että kyseessä on rekonstruktioyritys. Kyltissä jopa lukee: "Suomalais-ugrilainen kulttikuppikivi" (*Finno-ugorskij kultovyj kamen "čašečnik"*) 1100–1200 -luvulta". "Löytöpaikkakin" on unohtunut ilmoittaa. Pljosin museon arkeologisiin kokoelmiin ilmoitetaan kuuluvan 56 510 esinettä (Pljosin museo). Niiden joukosta olisi luullut autenttistakin näyttelyesineistöä riittävän. Disinformaatiota oudoimmillaan!

Kuva 10. Näkymä Volgalle ylävirtaan myöhäissyksyn iltahämärässä. Virran toisella puolen, reilun 30 km päässä sijaitsee kirjoituksessa esitellyn palvoskiven alkuperäinen löytöpaikka. Pljos, Ivanovon alue, 2018. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Profeetta Iljan kirkon portaikon alle piilottelemaan päätyneen Krasnoselskin piirikunnan palvoskiven kuppien alkuperä ei välttämättä ole lainkaan ensisijainen seikka, johon tämän kiven osalta tulee kiinnittää huomiota. Ensisijaisesti fokus lienee syytä tarkentaa kiven tiedossa olevan käyttötarcoituksen mukaisesti kulttitoimintoihin, jotka pajakivien yhteydestä kokonaan puuttuvat.

Muista vastaavista kivistä ei seudulta löytynyt tietoa. Arkeologi Travkinin (2018) mukaan samaisella Volgan vasemmalla rannalla, Ivanovon alueen puolella sijaitsevassa Storožinon kylässä oli ennen valankumousta rinteellä rukoushuone ja sen vierellä kivi. Kivessä oli jokin pyhä jälki, johon kertynyneen veden katsottiin parantavan, ja tässä tapauksessa sitä käytettiin juuri silmien parantamiseen. Kyseinen tapaus lienee suoraan liitettävissä niin sanottujen "jälkikivien" ryhmään (ks. Ahlqvist 2012: 19), kun taas vastaavaa legendaa ei käsiteltyyn palvoskiveen liittyen ole tiedossa. Travkinin mukaan vielä hiljattain kansa lienee käyttänyt myös löytämiään neoliittisia kivinuolten päitä ja nimenomaisesti piikivestä valuvaa (valutettua? — AA) vettä silmien parantamiseen.

Muistutettakoon, että aivan yleisesti on uskottu kivien, niin varsinaisten kuppikivien kuin pitkälti tavallistenkin maakivien syvennyksiin kertyvän veden parantavaan voimaan. Suomessa kyseeseen on tullut erityisesti kiveen kertynyt sadevesi, joka on toiminut hyvänä parannuskeinona vielä omassa lapsuudessanikin eteläisessä Hämeessä, Lopella. Erityisesti kummitätini muistan etsineen parannusta kiv(i)en sadevedestä, jonka katsottiin auttavan ainakin syylien lähdeettämiseen. Näin siitä huolimatta, että likellä sijaitsi ja yhä sijaitsee myös *Silmälähde*, jonka veden lasten- ja erityisesti silmäsairauksia parantavasta voimasta on pitkä kokemus.

Kiitokset

Cultura-säätiölle olen kiitollinen apurasta, jonka turvin tutkimusmatka Kostroman seudulle toteutui. Käytännöllisluonteisesta avusta kiitän Kostroman museon henkilökuntaa, erityisesti luetteloinnista ja tallentamisesta vastaavaa pääjohtajan sijaista, pääintendentti Sergej Vladimirovič Rjabincevia (Kostroma), Šolohovon kyläasukuksen johtaja Irina Gennadjevna Sokolovaa (Krasnoselskin piirikunta, Kostroman alue), johtava tutkija A. E. Leontjevia (Venäjän tiedeakatemia, Arkeologian instituutti, Moskova) sekä dosentti Tapani Salmista (Kielten osasto, Helsingin yliopisto).

Bibliografia

Suulliset ja kirjalliset tiedonannot

- Rjabincev, S. V. [Рябинцев, С. В.] 2018a. Suullinen tiedonanto, 29.10.2018.
 Rjabincev, S. V. [Рябинцев, С. В.] 2018b. Kirjallinen tiedonanto (sähköposti), 30.11.2018.
 Sokolova, I. G. [Соколова, И. Г.] 2018. Suullinen tiedonanto, 18.10.2018.
 Travkin, P. N. [Травкин, П. Н.] 2018. Suullinen tiedonanto, 26.10.2018.

Verkkolähteet

- Karttapaiikka = Karttapaiikka-palvelu. Maanmittauslaitos. <<https://asiointi.maanmittauslaitos.fi/karttapaiikka/>> (Haettu 16.10.2018.)
 Nimiarkisto = Nimiarkiston tietokantamuotoinen aineisto. Kotimaisten kielten keskus. <<https://nimiarkisto.fi>> (Haettu 15.1.2019.)
 Pljosin museo = Плесский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник. <<https://ples-museum.ru>> (Luettu 15.1.2019.)
 Satakunnan kulttuuriympäristöt = *Satakunnan kulttuuriympäristöt eilen, tänään, huomenna*. Toimittaja Niina Uusi-Seppä. Satakunnan Museon julkaisuja 19/ 2012. [Eura], 2012. <https://issuu.com/satakunnan_museo/docs/eilen_tanaan_huomenna_web>.
 Slovar terminov = *Словарь терминов*. Российская Академия художеств. 2008–2018. <<http://www.rah.ru/science/glossary/index.php>> (Luettu 13.10.2018.)
 Šamov 2015 = Шамов, Владимир: *В поисках слезника*. <<https://www.proza.ru/2015/04/29/1369>> (Luettu 12.10.2018.)

Tutkimuskirjallisuus

- Ahlqvist, A. 2012. Aikakirjojen Merjan maan kupikivet ja niiden nykytilanne. *Muinaistutkija* 2/2012: 10–26.
 Ahlqvist, A. 2013. Kivi keskellä kylää: Aikakirjojen Merjan maan kyläkivet jatkotutkimuksen valossa. *Muinaistutkija* 4/2013: 12–44.

- Ahlqvist, A. & Černecova, S. B. [Альквист, А. & Чернецова, С. Б.] 2012. "Улицы чашечников": Камни с углублениями в поселке Норское. Леонтьев, А. Е. (toim.) *Археология: история и перспективы: Пятая межрегиональная конференция: сборник статей*: 16–27. Ярославль: Институт археологии РАН, Ярославский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник.
 Černecova, S. B. et al. [Чернецова С. Б., Цымбал, О. Г. & Фролов, И. В.] 2016. Камни-наковальни и архаичные кузнечные комплексы в окрестностях Ярославля (к проблеме сохранения уникальных памятников под открытым небом). Леонтьев, А. Е. (toim.) *Археология: история и перспективы: Седьмая межрегиональная конференция: сборник статей*: 181–189. Ярославль: Институт археологии РАН, Ярославский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник.
 Gorjunova, E. I. [Горюнова, Е. И.] 1961. *Этническая история Волго-Окского междуречья*. Материалы и исследования по археологии СССР, № 94. Москва: АН СССР.
 Guseva, S. M. [Гусева, С. М.] 2016. *Костромская слобода: Путеводитель*. Кострома: Костромской архитектурно-этнографический и ландшафтный музей-заповедник "Костромская слобода".
 Komarov, K. I. [Комаров, К. И.] 1999. *Археологическая карта России: Костромская область*. Москва: Институт археологии РАН.
 Kudrjašov, E. [Кудряшов, Е.] 1971. *Музей деревянного зодчества в Костроме*. Ярославль: Верхне-Волжское книжное издательство.
 Leontjev, A. E. [Леонтьев, А. Е.] 1996. *Археология мери: К предыстории Северо-Восточной Руси. [The Archaeology of the Merya: The Early History of North-Eastern Russia.]* Археология эпохи великого переселения народов и раннего средневековья. Вып. 4. Москва: Институт археологии РАН.
 Leontjev, A. E. [Леонтьев, А. Е.] 1997 (toim.). *Археология Костромского края*. Кострома: ГНПЦ по сохранению, реставрации и использованию историко-культурного наследия Костромской области.

- Mazerina, A. N. & Orehova, M. M. [Мазерина, А. Н. & Орехова, М. М.] 1984. *Музей народной архитектуры и быта в Костроме: Путеводитель*. Кострома: Костромской государственный объединенный историко-архитектурный музей-заповедник.
- Pulkkinen, R. & Lindfors, S. 2016. *Suomalaisen kansanuskon sanakirja*. Helsinki: Gaudeamus Oy.
- Rjabinin, E. A. [Рябинин, Е. А.] 1997. *Финно-угорские племена в составе Древней Руси: К истории славяно-финских этнокультурных связей: Историко-археологические очерки*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, Институт истории материальной культуры РАН.
- Šolohovo = *Из истории Шолоховского сельского поселения*. Архив администрации Шолоховского сельского поселения, Красносельский район, Костромская область, 2018. Käsikirjoitus, 32 s.

Arja Ahlqvist
FL, vapaa tutkija
Helsingin yliopisto
arja.ahlqvist@helsinki.fi

Loppuviitteet

- 1 Vanhalla *slobodá*-käsitteellä viitataan erivapauksia omanneeseen kyläyhteisöön.
- 2 Mainittakoon, että on olemassa myös rakennustekninen termi *sleznik*, *sleznikovyj kamen*, joka on synonyymi termille *vynosnaja plita* 'kivirakennuksen räystäään reunaosa, johon kiinnitetään vesikouru' (Slovar terminov: s. v. vynosnaja plita), mihin kiven nimi ei mitenkään ole yhdistettävissä.
- 3 Šamovin (2015) mukaan kivessä on myös hyvin kulunut, samea viittaus kalliopiirokseen, joka muistuttaa "ristiä ympyrässä". Itselläni ei tästä ole havaintoa, vaikka vastaavia merkkejä olen nähnyt muun muassa Kostroman alueen niin kutsutuissa ikonikivissä.
- 4 Ks. käsite *palvoskivet* (Pulkkinen & Lindfors 2016: 263).
- 5 Kyse on A. V. Kuprjašinin aihetta käsittelevästä artikkelista, jota minun ei ole onnistunut saada käsiini — Tveriin kolmelle eri asianomaiselle taholle suunnatuista yhteydenotoista huolimatta.